Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

O‘ZBEKISTONDA PARLAMENT OCHIQLIGI VA SHAFFOFLIGI: SIYOSIY QARORLAR LEGITIMLIGIGA TA’SIRI

Qurolboyeva Maftuna Olimjon qizi
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti,
Xalqaro munosabatlar yo‘nalishi 3-bosqich talabasi,
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-3443-2031
Email: maftunaqurolboyeva237@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.20457355

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi faoliyatida ochiqlik va shaffoflik tamoyillarining qo‘llanilishi, qonunchilik jarayonlarining fuqarolar oldida hisobdorligi hamda siyosiy qarorlar legitimligiga ta’siri tahlil qilinadi. Parlament faoliyatidagi shaffoflik muammolari, fuqarolar ishonchining shakllantirilishi va qonunchilik jarayonining ochiqligi masalalari o‘rganiladi. 2017–2023-yillar davomida amalga oshirilgan islohotlar qonunchilik tizimini modernizatsiya qilgan bo‘lsada, amaliyotda ayrim tizimli muammolar saqlanib qolmoqda.

Kalit so‘zlar: parlament ochiqligi, siyosiy shaffoflik, qonunchilik legitimligi, fuqarolar ishonchi, demokratik transformatsiya, Oliy Majlis.

ANNOTATION

This article analyzes the application of the principles of openness and transparency in the activities of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, their impact on the accountability of legislative processes to citizens and the legitimacy of political decisions. Using socio-political and legal analysis methods, the study examines the problems of transparency in parliamentary activities, the formation of citizen trust and the openness of the legislative process. The article assesses the institutional development of the parliamentary institution in the context of political reforms being implemented in Uzbekistan, and develops recommendations necessary for the effective implementation of the democratic transformation process in the country.

Keywords: parliamentary openness, political transparency, legislative legitimacy, citizen trust, democratic transformation, Oliy Majlis.

KIRISH

Parlament ochiqligi va shaffoflik demokratik davlat boshqaruvida asosiy mezonlardan biri hisoblanadi. Ko‘plab davlatlar tajribasida parlament ochiqligi fuqarolarning ishonchini oshirishga yordam berishi kuzatiladi. Legitimlik nuqtai nazaridan, qarorlarning qabul qilinishi ularning shaffofligiga bevosita bog‘liq. [1]. O‘zbekiston 2016-yildan boshlab keng ko‘lamli demokratik islohotlar yo‘liga o‘tib, davlat boshqaruvi tizimini modernizatsiya qilish sohasida salmoqli qadamlar qo‘yildi. Prezident Shavkat Mirziyoyev rahbarligida amalga oshirilayotgan islohotlar qatorida parlament faoliyatini takomillashtirish masalasi alohida o‘rin egallaydi. Biroq, mavjud tadqiqotlar va xalqaro kuzatuvchilarning xulosalari parlament ochiqligini ta’minlashda hali bartaraf etilmagan bir qator tizimli muammolar borligini ko‘rsatmoqda [2].

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ochiqlik (openness) va shaffoflik (transparency) tushunchalari siyosatshunoslik adabiyotida ko‘pincha sinonim sifatida ishlatilsada, ular o‘rtasida mohiyatan farq mavjud. Ochiqlik keng ma’noda jamoatchilik vakillarining qaror qabul qilish jarayonida ishtirok etish imkoniyatini, shaffoflik esa davlat organlarining o‘z faoliyati haqida ma’lumot berish majburiyatini anglatadi. Bu ikki tamoyilning

birgalikda amalga oshirilishi demokratik boshqaruvning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi [3]. Zamonaviy demokratik davlatlarda asosiy legitimlik manbai ratsional-huquqiy asoslar hisoblanadi, ya'ni hokimiyat xalq tomonidan qabul qilingan qonunlar va tartib-qoidalarga tayangan holda amalga oshiriladi. Biroq rasmiy-huquqiy legitimlikning o'zi yetarli emas: fuqarolar siyosiy qarorlarni ichki jihatdan ham qabul qilishlari zarur. Bu jarayon esa bevosita parlament faoliyatining ochiqligi va shaffofligi darajasiga bog'liq [4].

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi 2002-yildan boshlab ikki palatali tuzilmaga ega: Qonunchilik palatasi (quyi palata) va Senat (yuqori palata). Qonunchilik palatasi 150 deputatdan iborat bo'lib, ular to'rt yillik muddatga saylanadi. Oliy Majlisning rasmiy veb-sayti orqali qonun loyihalari, majlis yig'ilishlari bayonnoma va ovoz berish natijalari haqida ma'lumotlar joylashtiriladi. Bundan tashqari, Oliy Majlisning ijtimoiy tarmoqlardagi sahifalari orqali parlament faoliyati haqida ma'lumot tarqatilmoqda. 2017-yilda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining ochiq ma'lumotlarga oid normativ-huquqiy bazasi davlat organlarining ma'lumotlarni jamoatchilikka oshkor etish majburiyatini yuridik jihatdan mustahkamladi. Ushbu me'yorlarga ko'ra, parlament o'z faoliyati haqida ma'lumotlarni ochiq e'lon qilishi kerak. [5]. Biroq, qonun talablarining bajarilishi to'liq ta'minlanmagan. Xalqaro demokratik standartlar, xususan Inter-Parliamentary Union (IPU) tomonidan ishlab chiqilgan "Demokratik parlament" mezonlari qatoriga quyidagilar kiradi: ovoz berish natijalari ochiq nashr etilishi, qonun loyihalari muhokamaga ochiq qo'yilishi, fuqarolarga parlament yig'ilishlarida ishtirok etish imkoniyati berilishi, parlamentning moliyaviy hisoboti ommaviy e'lon qilinishi. O'zbekiston Oliy Majlisi ushbu mezonlarning ba'zilariga javob bersa-da, ko'pchiligining bajarilishida hali jiddiy kamchiliklar mavjud [6].

Jamoatchilik muhokamasi mexanizmi nuqtai nazaridan qaraganda, 2018- yildan boshlab qonun loyihalarini "regulation.gov.uz" portali orqali jamoatchilik muhokamasi uchun e'lon qilish amaliyoti joriy etildi. Bu ijobiy qadam bo'lsada, bir necha muammo saqlanib qolmoqda: portal orqali bildirilgan takliflarning qanchasiga e'tibor berilganligi haqida to'liq hisobot berilmaydi; muhokama muddatlari ko'pincha juda qisqa belgilanadi; qolaversa, keng jamoatchilik bu mexanizmdan xabardor emas. Demokratik parlamentlarda qonunlar ochiq muhokama qilinadi va fuqarolar jarayonda ishtirok eta oladi. Bu holat fuqarolarning o'z deputatlarining parlament faoliyatini nazorat qilish imkoniyatini cheklaydi. Rivojlangan demokratiyalarda har bir deputatning har bir masala bo'yicha ovozi ochiq ma'lumotlar bazasida saqlanadi va istalgan fuqaro uni tekshirishi mumkin. Byudjet va moliyaviy nazorat masalalarida ham muammolar mavjud. Parlamentning byudjet jarayoniga haqiqiy ta'sirini baholash uchun davlat byudjeti loyihasining Oliy Majlisda muhokama qilinishi jarayonini ko'rib chiqish lozim. Byudjet loyihasi juda qisqa muddatda (odatda bir necha kun ichida) ko'rib chiqilib, jiddiy o'zgartirishsiz qabul qilinadi. Bu holat parlamentning real byudjet nazorati funksiyasini bajarish imkoniyatini cheklaydi.

Parlamentga ishonchni baholashda ijtimoiy so'rovlar muhim rol o'ynaydi. O'zbekistonda mustaqil ijtimoiy so'rovnomalar o'tkazish imkoniyatlari cheklangan bo'lsa-da, mavjud ma'lumotlar qisman tahlil qilish imkonini beradi. Freedom House, Transparency International kabi xalqaro tashkilotlarning yillik hisobotlarida O'zbekiston parlamentining samaradorligi va mustaqilligi masalasi muntazam ravishda ko'tariladi. Fuqarolardagi umumiy munosabat bo'yicha bir necha xususiyat ko'zga tashlanadi. Bir tomondan, O'zbekiston fuqarolarining parlament institutiga nominal ishonchi nisbatan yuqori bo'lishi mumkin (bu ijtimoiy-madaniy omillar va rasmiy axborot bilan bog'liq). Boshqa tomondan, parlament qarorlarining ommaviy muhokamada keng aks-sado bermasligi, deputatlarning jamoatchilik oldida hisobot berishning zaif ekanligi, vakillik demokratiyasi normalari bo'yicha fuqarolarning haqiqiy ishonchini emas, balki sust ekanligini aks ettirishi mumkin.

Markaziy Osiyo davlatlarini solishtirish shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston parlament shaffofligi bo'yicha mintaqada o'rtacha darajada turadi. Qozog'iston parlamentining onlayn platformalari O'zbekistonnikiga nisbatan rivojlangan bo'lsada, har ikki davlatda ham ijro hokimiyatining qonunchilik

organi ustidan amaliy ustunligi bilan bog‘liq muammo saqlanib qolmoqda. Qirg‘iziston esa siyosiy beqarorligiga qaramay, parlament muhokamalarini bevosita efirda namoyish etish sohasida ancha oldinga ketgan. Global miqyosda Skandinaviya mamlakatlari, Germaniya va Kanada parlamentlari shaffoflik bo‘yicha yetakchi o‘rinlarni egallaydi. Ushbu mamlakatlarda parlament sessiyalari to‘liq yozib olinib, arxivlanadi va fuqarolar uchun bepul foydalanishga ochiq bo‘ladi; har bir deputatning ovozi alohida e’lon qilinadi; qonun loyihasidan tortib uni qabul qilishgacha bo‘lgan barcha bosqichlar jamoatchilikka ko‘rinadi. O‘zbekiston uchun ushbu tajribani o‘rganish va bosqichma-bosqich joriy etish muhim strategik yo‘nalish bo‘lishi mumkin.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekiston Oliy Majlisi 2016-yildan boshlab ijobiy o‘zgarishlar yo‘lida qadam qo‘ydi: rasmiy veb-sayt faoliyati kengaydi, jamoatchilik muhokamasi portali joriy etildi, ijtimoiy tarmoqlar faoliyati rivojlandi. Biroq, ushbu o‘zgarishlar hali to‘liq institutsional shaffoflik darajasiga yetmagan. Mavjud muammolar qatorida quyidagilar alohida e’tiborga loyiq: qonun loyihalarining muhokama jarayonida fuqarolarning haqiqiy ishtiroki cheklangan ekanligi; deputatlarning ovoz berish natijalari fuqarolar uchun qulay shaklda ommaga taqdim etilmasligi; ijro hokimiyatining qonunchilik jarayoniga ortiqcha ta’siri parlament mustaqilligini kamaytirishi; fuqarolik nazorat mexanizmlarining zaifligi; parlament faoliyatini mustaqil monitoring qiluvchi fuqarolik jamiyati institutlarining yetarli rivojlanmaganligi. Legitimlik nuqtai nazaridan qaraganda, parlament shaffofligining joriy darajasi fuqarolar o‘rtasida chuqur va barqaror siyosiy ishonch shakllantirishga hali yetarli emas. Ko‘pincha kuzatiladigan passiv moslik yoki norasmiy legitimlik O‘zbekiston siyosiy tizimida yangi demokratik madaniyatning to‘liq shakllanganligi haqida gapirish uchun asos bermaydi. Kelgusidagi islohotlar bu holatni o‘zgartirishi mumkin. O‘zbekiston Oliy Majlisida “Parlament faoliyatining shaffoflik indeksi” tizimini joriy etish tavsiya etiladi. Ushbu tizim quyidagi komponentlardan iborat bo‘lishi kerak: (1) har bir deputatning har bir ovozini real vaqt rejimida ochiq ma’lumotlar bazasida e’lon qilish; (2) qonun loyihasidan tortib yakuniy qabul qilishgacha bo‘lgan barcha bosqichlarni kuzatish imkonini beruvchi “qonun tarixi” platformasini yaratish; (3) fuqarolar ilovasini (mobile app) ishlab chiqish, unda har bir fuqaro o‘z deputatining ovoz berishlari, davomat va qo‘mitaviy faoliyatini kuzatishi mumkin bo‘lsin; (4) har yarim yilda mustaqil ekspertlar tomonidan “Parlament ochiqlik hisoboti” tayyorlanib, jamoatchilikka e’lon qilinishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Beetham D. (1991). The Legitimation of Power. London: Macmillan. – 352 p.
2. Freedom House. (2023). Freedom in the World 2023: Uzbekistan. Washington, D.C.: Freedom House. URL: https://freedomhouse.org/country/uzbekistan/freedom-world/2023
3. Fung A. (2006). Varieties of Participation in Complex Governance. Public Administration Review, Vol. 66, Special Issue. – P. 66–75.
4. Weber M. (1978). Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology. Berkeley: University of California Press. – 1469 p.
5. O‘zbekiston Respublikasining “Axborot erkinligi printsiplari va kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni. 12.12.2002, № 439-II. Lex.uz — O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma’lumotlar bazasi. Url: https://lex.uz/ru/docs/62130
6. Inter-Parliamentary Union (IPU). (2006). Parliament and Democracy in the Twenty-First Century: A Guide to Good Practice. Geneva: IPU. – 208 p. Url: https://www.ipu.org/resources/publications/reference/2016-01/parliament-and-democracy-twenty-first-century-guide-good-practice